

İletişim Teknolojisinin Ulaşması Muhtemel Bazı Seviyelerine İşaret Eden Bir Hadis ve Analizi

The Hadith Which Indicates Some Possible Degrees of The
Technology of Communication's Achievement and Its Analysis

Abdulvehhab GÖZÜN

Dr. Öğr. Üy., Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis
Anabilim Dalı

Assistant Professor, Gumushane University, Faculty of Teology,
Department of Hadith,
Gumushane/Turkey

abdulvehhabgozun29@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-0333-4463

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 1 Nisan / November 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 7 Temmuz / July 2021

Atıf / Citation: Gözün, Abdulvehhab. "İletişim Teknolojisinin Ulaşması Muhtemel Bazı Seviyelerine İşaret Eden Bir Hadis ve Analizi / The Hadith Which Indicates Some Possible Degrees of the Technology of Communication's Achievement and Its Analysis". *Gifad: Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi / The Journal of Gumushane University Faculty of Theology*, 10/20 (Temmuz/July 2021/2): 422-444

İntihal: Bu makale, özel bir yazılım ile taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by a special software. No plagiarism detected.

Web: <http://dergipark.gov.tr/tr/pub/gifad>

Mail: ilahiyatdergi@gumushane.edu.tr

Copyright© Published by Gümüşhane Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /Gumushane University, Faculty of Teology, Gümüşhane, 29000 Turkey. Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Tarih boyunca Allah'ın (c.c.) insanlara gönderdiği peygamberlerin her birinin zamanın ruhuna uygun, yaratıcının dilediği birtakım mucizeleri olmuştur. Son elçi olan Hz. Peygamber'e (s.a.v.) de bu şekilde birçok mucize verilmiştir. Ancak bunların içerisinde en büyüğü şüphesiz Kur'an olmuştur. Buna yakın olan mucize ise sünnettir. Zira ümmî olan bir peygamberin Kur'an gibi bir kitabı insanlara tebliğ etmesi ancak bir mucize ve vahiy olmakla açıklanabileceği gibi onun tebyîni ve gerektiği yerde mütemmimi olan sünnetin varlığı da sadece mezkûr yolla izah edilebilir. Kur'an gibi geçmişte olmuş yahut gelecekte olacak bazı olayları ve durumları ifade eden hadis rivâyetlerinin bulunması da bu hakikati gösteren delillerdendir. Bu tür rivâyetlerden biri de araştırmamızın konusu olan ve iletişim teknolojisinin günümüzde ulaştığı yahut yakın gelecekte ulaşması muhtemel bazı seviyelerine işaret ettiği düşünülen hadistir. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâletine delalet eden, geleceğe dönük mucizevî haberlerden biri olmasından yola çıkılarak bu rivâyetin ele alınıp incelenmesi kanaatimizce önem arz etmektedir. Bu vesileyle araştırmada ilgili rivâyetin sened tenkidinin ve metin tahlilinin yapılması amaçlanmaktadır. Sonuçta bu rivâyetin sıhhat durumu ve işaret ettiği düşünülen iletişim teknolojileri ortaya konularak Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetinin delillerinden sayılabilecek bir delil ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İletişim, Teknoloji, Seviye, Analiz.

Abstract

Throughout the history, every prophet who was sent by God for human kind had some miracles that are suitable to that period's soul and the will of the Creator. A lot of miracles had been given to the Prophet Muhammad (pbuh) who is the last messenger in this way. Especially, there is no doubt that the greatest stand the most important miracle is the Qur'an among the some semiracles. The saying and doings of the Prophet Muhammad (pbuh) or the Sunnah is the closest miracle to it. For as much, it can be explained as an only miracle and revelation or wahy that some one who does not know how to read and write or is illiterate has the duty and responsibility of notification and also it can be elucidated by the a fore mentioned way his declaration and the existence of his sunnah which is the complementary of it in necessary place. The existence of narrations of hadith which expresses some event emerged in the past and will emerge in the future is one of the evidences showing this truth like the Qur'an. The one of the narrations is the hadith which is the subject of their search indicating some degrees of the technology of communication reaching in present time or the possibility of accession in the near future. The examination and discussion of this narration have the significance because of it

sindicating to the prophet hood of the Prophet Muhammad (pbuh) and the one of the news denoting the miracle intended for the future according to us. With this occasion, the criticism of sanat and the analysis of the text of the related narration are the main aims in this research. As a result, exhibiting of the situation of the soundness of this narration and the communication technologies indicated by it, the important evidence of the prophethood of the Prophet Muhammad(pbuh) will be tried to be manifested.

Keywords: *Hadith, Communication, Technology, Degree, Analysis.*

Extended Summary

The hadiths which have been transmitted from the Prophet Muhammad (pbuh) have certainly differed from the text and the content like the sanad's variety. Forasmuch, the technique of compilation of the kind of the works such as jâmi' and sunan that had been classified according to their subjects had been formed while starting off this feature of the hadiths'. The one of these titles which are used in literature as the title of the matters is the title of "Fitân and Malâhim". Many narrations of the hadiths informing the events intended for the future have taken a place in this title expressing the news about social tumult, civil war and these kinds of important events and the portents of the Hour in the future and the related literature. Some of these narrations like the narration heralding the conquest of Istanbul had taken a place in the scene of the history. Some of them had not emerged because their formation time could not come.

These kinds of narrations have referred to many developments and innovations such as psychological, sociological, individual, social, domestic fields. In addition, it has been considered that some of the parts have some information intended for technological innovations which will occur in the future. The narration which is the subject of this study has stated in this group but this narration has especially indicated some degrees reaching by communication technology.

According to this narration which is transmitted by Abû Saïd al-Hudrî and Abû Hurayra from the companions the Prophet Muhammad (pbuh) had stated: "I swear God who is holding me and my soul in His hand with the power, the hell will not have to pay until predacious animals talking to people, the edge of whipper and the shoelaces of shoes communicating with one man, the calf informing the deeds of his family after himself."

First of all, it is possible to say that the narration is sound in terms of the criticism of sanad when all passages is taken into account. When the

analysis of the text is considered, it is possible to notice that there is a division to four for the dimensions of the communication technology which is expressed in that narration. According to that, first degree of communication that was informed in narration before end of the world is communicating people with predacious animals in some way. Especially the dogs' and some animal's education and their employment and role in determination of some criminal events like other forensic fields and training dolphins with some other goals can be evaluated in this scope at the present time.

The second of the types of communication which was informed in the narration to occur before the Doomsday is communicating while talking the edge of whipper to himself and the other people. It is possible to say that the Prophet Muhammad (pbuh) has indicated to today's majority of people' communication with mobile and wireless or radio used in radiotelegraphy in security fields and military and some various fields. Forasmuch, the whipper is holded by the hand like mobile and wireless or radio used in radiotelegraphy. The edge of whipper is sign for microphone system which is taken a place in the edge of mobile or radio caller. It is appropriate to compare according to that period's conditions tremendously.

The third of the types of communication which was informed by the Prophet Muhammad (pbuh) in the narration is communication of shoes or shoelaces in accordance with some variant of the narration with himself and the other people. According to us, it will emerge by the means or device which is tied or placed to foot. Electronic foot handcuffs which are made for the criminals to spend their guilt time at their home with electronic following system and tried to develop but it is possible that this part and sentence of the narration can occur as other communication technology in the future too.

The last type of communication that was informed by the Prophet Muhammad (pbuh) in the narration is the communication with the calf and person himself while talking. It is possible to innovate that technology in recent time although it did not emerge yet. It is not stuation that is rejected and denied to occur these kinds of new technologies in today that is open to all varieties of innovations and developments but it is a remarkable matter to inform by the Prophet Muhammad (pbuh) fourteen centuries ago this and these kinds of technology using now and will be used in the future. As a fact that, it can be possible to make it happen with sacred way and revelation in

that period's circumstances.

Giriş

Hız. Peygamber'den (s.a.v.) rivâyet edilen hadisler sened itibarıyla çeşitlilik arzettiği gibi metin ve muhteva açısından da şüphesiz farklılık göstermektedir. Nitekim konularına göre tasnif edilmiş câmi' ve sünen türü eserlerin telif metodu da hadislerin bu özelliğinden yola çıkılarak oluşturulmuştur. Bu literatürde kullanılan konusal başlıklardan biri "Fiten ve Melâhim" başlığıdır. Gelecekte ortaya çıkacak sosyal kargaşa, iç savaş gibi önemli olaylara ve kıyamet âlametlerine dair haberlerle bunlara ilişkin literatürü ifade eden¹ bu başlığın altında geleceğe dönük olayları haber veren birçok hadis rivâyeti yer almaktadır. İstanbul'un fethini müjdeleyen rivâyet gibi bazıları tarih sahnesinde yerini almıştır. Bazıları ise henüz vakti gelmediği için gerçekleşmiş değildir.

Bu tür rivâyetlerin bir kısmı kıyametin kopuşunun yaklaştığını gösteren bazı küçük veya büyük âlametleri haber vermektedir. Böylesi olaylar için şu âyetten yola çıkılarak "Eşrât-ı Sâat" diye bir kavram² kullanılmaktadır: "*Onlar kıyametin kendilerine ansızın gelmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Muhakkak onun âlametleri (eşrâtuhâ) gelmiştir. Kıyamet kendilerine gelip çatınca öğüt almaları kendilerine ne fayda verecek?*"³ Hatta hem Eşrât-ı Sâat ismiyle⁴ hem de Fiten ve Melâhim⁵ adıyla tarihte ve günümüzde birçok eser kaleme alınmıştır.

Bu rivâyetler aynı zamanda psikolojik, sosyolojik, kişisel, ailesel ve toplumsal birçok alanla ilgili gelişmelere ve yeniliklere işaret etmektedir. Ayrıca bir kısmının gelecekte ortaya çıkacak olan teknolojik gelişmelere

¹ İlyas Çelebi, "Fiten ve Melâhim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/149-153.

² Yusuf Şevki Yavuz, "Eşrât-ı Sâat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2002), 25/522-525.

³ *Kur'ân-ı Kerim Meâli*, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2009), Muhammed, 47/18.

⁴ Örnek olarak bk. Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Habîb es-Sülemî el-Kurtubî, *Eşrâtü's-sâa ve zehâbü'l-ahyâr ve bekâü'l-eşrâr*, thk. Abdullah Abdülmümin el-Gumârî el-Hasenî (Mısır: Dâru Edvâi's-Selef, 2005), 1-166; Muhammed b. Resûl el-Berzencî el-Hüseynî, *el-İşâ'a li eşrâtü's-sâa*, thk. Muhammed Zekeriyya el-Kândehevî (Cidde: Dâru'l-Minhâc, 1426/2005); 2-384; İsam Mûsâ Hâdî, *Sahîhu eşrâtü's-sâa* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1424/2003), 1-150.

⁵ Örnek olarak bk. Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd el-Mervezî, *el-Fiten*, thk. Semîr Emîn ez-Züheyrî (Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1412), 1-2/1-712; Ebû'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî, *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*, thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz (Beyrut: Dâru'l-Cil, 1408/1988), 1-2/1-414; Ebû Abdillâh Faysal b. Hayyân Âli Subhân, *Mesâil fi'l-fiten* (Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1426/2005), 1-79.

yönelik bilgiler içerdiği düşünülmektedir. Araştırmamanın konusu olan rivâyet de bu grupta yer almaktadır. Ancak bu rivâyet, özellikle iletişim teknolojisinin ulaşacağı bazı seviyelere işaret etmektedir. Öncelikle rivâyet zikredilip sened açısından sıhhat durumu incelenecektir. Ardından metin tahlili yapılarak hangi teknolojilere işaret ettiği irdelenecektir.

1. İlgili Rivayet

حَدَّثَنَا يَزِيدُ، أَخْبَرَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْفَضْلِ الْحُدَائِيُّ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ قَالَ: قَالَ: عَدَا الدِّئْبُ عَلَى شَاةٍ، فَأَخَذَهَا فَطَلَبَهُ الرَّاعِي، فَاَنْتَزَعَهَا مِنْهُ، فَأَقْعَى الدِّئْبُ عَلَى ذَنْبِهِ، قَالَ أَلَا تَتَّبِعِي اللَّهَ، تَنْرُغِ مِنِّي رِزْقًا سَاقَهُ اللَّهُ إِلَيَّ، فَقَالَ: يَا عَجَبِي ذئبٌ مُقْعٍ عَلَى ذَنْبِهِ، يُكَلِّمُنِي كَلَامَ الْإِنْسِ، فَقَالَ الدِّئْبُ: أَلَا أُخْبِرُكَ بِأَعَجَبٍ مِنْ ذَلِكَ؟ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَشْرَبُ يُخْبِرُ النَّاسَ بِأَنْبَاءٍ مَا قَدْ سَبَقَ، قَالَ: فَأَقْبَلَ الرَّاعِي يَسُوقُ غَنَمَهُ، حَتَّى دَخَلَ الْمَدِينَةَ، فَزَوَّاهَا إِلَى زَاوِيَةٍ مِنْ زَوَائِهَا، ثُمَّ أَتَى رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتُودِي الصَّلَاةَ جَامِعَةً، ثُمَّ حَرَجَ، فَقَالَ لِلرَّاعِي: " أَخْبِرْهُمْ " فَأَخْبَرَهُمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: صَدَقَ وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يُكَلِّمَ السِّبَاغُ الْإِنْسَانَ، وَيُكَلِّمَ الرَّجُلَ عَدْبَةً سَوَاطِهِ، وَشِرَاكَ نَعْلِهِ، وَيُخْبِرُهُ فَحَدُّهُ بِمَا أُحَدَّثَ أَهْلُهُ بَعْدَهُ

Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855), Yezîd > el-Kâsım b. el-Fadl el-Huddânî > Ebû Nadra > Ebû Saîd el-Hudrî kanalıyla rivayet ettiği bir hadiste Ebû Saîd el-Hudrî (öl. 74/693-94) şöyle anlatmaktadır: "Bir kurt bir koyuna saldırıp onu aldı. Çoban da peşine düşüp koyunu ondan geri aldı. Kurt çömelerek kuyruğu üzerine oturdu ve (çobana) 'Allah'tan (c.c.) korkmaz mısın! Allah'ın (c.c.) bana sevk ettiği bir rızıkı benden söküp alırsın.' dedi. O, (taaccüp ederek) 'Ne şaşılacak iş! Kuyruğu üzerine çömelerek oturan bir kurt benimle insanların konuşması gibi konuşuyor.' dedi. Kurt, 'Bundan daha şaşılacak bir şeyi sana haber vermeyeyim mi? Muhammed (s.a.v.) Yesrib'de insanlara geçmiş olanların haberlerini veriyor.' dedi. Bunun üzerine çoban koyunlarını sürerek yola koyuldu. Ta ki Medine'ye girdi ve koyunlarını köşelerinden bir köşeye koydu. Sonra Resûlullah'a (s.a.v.) gelip ona (başından geçenleri) haber verince o emir verdi de 'Namaz toplayıcıdır.' diye (insanlara) nida edildi. Sonra da çıkıp çobana, 'Onlara (bu olayı) haber ver.' buyurdu. O da onlara haber verdi. Ardından Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: "Nefsim (kudret) elinde bulunana yemin ederim ki; doğru söyledi, yırtıcı hayvanlar insanlarla konuşuncaya, adamın biriyle kamçısının ince ucu ve ayakkabısının bağcığı konuşuncaya ve baldırı ona kendisinden sonra ailesinin ihdas ettiklerini (yaptıklarını) haber verinceye kadar

kiyamet kopmaz."⁶ Rivayet aynı metinle Beyhakî tarafından da nakledilmektedir.⁷ Ayrıca *eşrât* ve *fiten* eserleriyle *delâil* tarzı teliflerin bazısında da bu rivâyet zikredilmektedir.⁸

İbn Hibbân da (öl. 354/965) aynı rivayeti "Kurdun Resûlüllah'ın (s.a.v.) Risâletinin Doğrulduğuna Şehâdeti" başlığı altında, sebep-i vürûdu olan çoban kıssasıyla beraber nakletmektedir. Ancak onun kaydettiği metne göre Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur:

صَدَقَ الرَّاعِي، أَلَا مِنْ أَشْرَاطِ السَّاعَةِ كَلَامُ السَّبَاعِ الْإِنْسِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى تُكَلِّمَ السَّبَاعِ الْإِنْسِ، وَيُكَلِّمَ الرَّجُلُ نَعْلَهُ، وَعَدْبَةَ سَوْطِهِ، وَيُخَيِّرُهُ فِخْدُهُ بِحَدِيثِ أَهْلِهِ بَعْدَهُ

"Çoban doğru söyledi. Dikkat edin! Yırtıcı hayvanların insanlarla konuşması kiyametın alametlerindedir. Nefsim (kudret) elinde bulunana yemin ederim ki; yırtıcı hayvanlar insanlarla konuşuncaya, adamın biri kamçısının ince ucu ve ayakkabısıyla konuşuncaya ve baldırı ona kendisinden sonra ailesinin hadisini (sözlerini) haber verinceye kadar kiyamet kopmaz."⁹

Tahâvî (öl. 321/933) ve Ukaylî'nin (öl. 322/924) kaydettikleri metin de İbn Hibbân'ın naklettiği metin gibidir. Ancak onların zikrettikleri metnin sonunda Ahmed b. Hanbel'in zikrettiği metindeki gibi *حديث* kelimesi değil *أحدث* fiili yer almaktadır.¹⁰ İbn Bişrân'ın (öl. 430/1038) ve Abd b. Humeyd'in (öl. 249/863-64) zikrettikleri rivayette de durum böyledir.¹¹

Tirmizî (öl. 279/892) *el-Fiten* kitabının "Yırtıcı Hayvanların Konuşması

⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/84.

⁷ Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Horâsânî el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahovali ashâbi's-şerî'a* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1405), 6/42.

⁸ Abdullah b. Süleymân el-Gufeylî, *Eşrâtu's-sâa* (Suud: Vizâretü'ş-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1422), 70; Mahmûd Receb Hammâdî el-Velîd, *Keşfü'l-minen fi alâmâtî's-sâa ve'l-melâhim ve'l-fiten* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1423/2002), 114; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Muhammed Revvâs Kal'acî – Abdülber Abbâs (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1406/1986), 1/373; Ebû'l-Kâsım Kıvâmû's-Sünne İsmail b. Muhammed el-İsbehânî, *Delâilü'n-nübüvve*, thk. Muhammed el-Haddâd (Riyad: Dâru Taybe, 1409), 1/113.

⁹ Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân et-Temîmî ed-Dârimî el-Büstî, *Sahih*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1408/1988), 14/418.

¹⁰ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Seleme el-Ezdî et-Tahâvî, *Şerhu müşkilî'l-âsâr*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1415/1994), 15/480; Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd el-Ukaylî el-Mekkî, *ed-Du'afâü'l-kebîr*, thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî (Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984), 3/477.

¹¹ Ebû'l-Kâsım Abdülmelik b. Muhammed b. Abdillâh b. Bişrân el-Bağdâdî, *Emâlî İbn Bişrân*, thk. Ahmed b. Süleymân (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1420/1999), 12; Ebû Muhammed Abdülhamîd b. Humeyd b. Nasr el-Kessî, *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*, thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmürrâî – Mahmûd Muhammed Halîl es-Sa'îdî (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1408/1988), 277.

Hakkında Gelen” başlığı altında sebab-i vürûdu olmaksızın sadece Hz. Peygamber’in (s.a.v.), “*Nefsim (kudret) elinde bulunana yemin ederim ki;..*” diye başlayan sözünü Ahmed b. Hanbel rivayetindeki gibi nakletmiştir.¹²

İbn Ebû Şeybe de (öl. 235/849) “Deccâl’in Fitnessi Hakkında Zikredilenler” başlığı altında hadisi bu şekilde rivayet etmiştir. Sadece onun aktardığı metinde hadisin sonu, *بِمَا حَدَّثَ فِي أَهْلِهِ بَعْدَهُ* “kendisinden sonra ailesinde olan şeyleri...” diye bitmektedir.¹³ Ayrıca Ebû Nuaym’ın (öl. 430/1038) zikrettiği metinde *عِلَافَةٌ* yerine “kamçısının askısı” anlamına gelen *سَوْطُهُ* ifadesi yer almaktadır.¹⁴ Son olarak Bezzâr, rivayetin sadece kurt kıssasının olduğu kısmı nakletmiştir.¹⁵

Taberânî (öl. 360/971) de rivayeti nakledenlerden biri olmakla beraber onun tahrîç ettiği hadisin hem sebab-i vürûdunda hem de metninde bazı farklılıklar söz konusudur. Nitekim onun kaydettiği rivayet şu şekildedir: “Bir ara bedevînin biri koyunlarıyla Medine’nin bucaklarından birinde iken bir kurt, sürüsüne saldırıp koyunlarından birini aldı. Bedevî yetişip koyunu ondan kurtardı ve kurdu sesiyle kaçırttı. Ancak kurt geri dönüp (yanında) yürüyerek onunla inatlaştı. Sonra nefret ve sertlikle kuyruğunu hareket ettirerek ve çömelerek oturup konuşmaya başladı ve ‘Allah’ın (c.c.) bana verdiği rızıkı aldın.’ dedi. Bedevî, ‘Çömelerek oturan bir kurt! Şaşılacak şey! Sertlikle kuyruğunu hareket ettirerek ve çömelerek oturan kurt benimle konuşuyor.’ dedi. Kurt, ‘Vallah! Muhakkak sen bundan daha şaşılacak şeyi elbette terk ediyorsun.’ dedi. O, ‘Bundan daha şaşılacak şey nedir?’ diye sordu. Kurt, ‘İki harrenin arasındaki hurmalıklarda Allah’ın (c.c.) peygamberi, insanlara olmuş ve olacak olanların haberlerini anlatıyor.’ diye cevap verdi. Bedevî (sürmek için) koyunlarına bağardı. Ta ki onları Medine nahiyelerinden birine onları sığındırdı. Sonra peygambere (s.a.v.) gidip kapısını çaldı. Hz. Peygamber (s.a.v.) namazını kılınca ‘*Koyunların sahibi nerede?*’ diye sordu. Bedevî ayağa kalktı. Hz. Peygamber (s.a.v.) ona ‘*İşittiklerini ve gördüklerini insanlara anlat!*’ buyurdu. Bedevî de insanlara kurttan duyduklarını ve gördüklerini anlattı. Bunun üzerine Hz. Peygamber

¹² Tirmizî, “el-Fiten”, 19.

¹³ Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed İbn Ebî Şeybe el-Absî, *el-Musannef*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, 1409), 7/502.

¹⁴ Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *Hilyetü’l-evliyâ ve tabakâtü’l-esfîyâ* (Beyrut: Dârü’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1409), 8/377.

¹⁵ Nûruddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman el-Heysemî, *Keşfü’l-estâr an zevâidü’l-Bezzâr*, thk. Habîbürrahmân el-Azamî (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1399/1979), 3/143.

(s.a.v.) şöyle buyurdu:

صَدَقَ هَذَا فِي آيَاتٍ تَكُونُ قَبْلَ السَّاعَةِ، وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، لَا تَقُومُ السَّاعَةُ حَتَّى يَخْرُجَ أَحَدُكُمْ مِنْ أَهْلِهِ فَيُخْبِرُهُ نَعْلَهُ أَوْ سَوْطَهُ أَوْ عَصَاهُ بِمَا أَحَدَتْ أَهْلُهُ بَعْدَهُ

“Doğru söyledi. Bu kıyametten önce olacak alametler içindedir. Nefsim (kudret) elinde bulunana yemin ederim ki; sizden biri ailesinin yanından çıkıp ayakkabısı veya kamçısı veya da bastonu ona kendisinden sonra ailesinin yaptıklarını haber verinceye kadar kıyamet kopmaz.”¹⁶Bu hadis mezkûr şekilleriyle Ebû Saîd el-Hudrî’den nakledilmekle beraber bazı farklılıklarla Ebû Hüreyre’den de rivayet edilmiştir. Nitekim yine Ahmed b. Hanbel başta olmak üzere İbn Râhûye (öl. 238/853) ve Begavî’nin (öl. 516/1122) naklettikleri benzer bir rivayetin senedinde sahâbî ravîsi Ebû Hüreyre’dir (öl. 58/678).

Lafız farklılıklarına gelince; öncelikle sebep-i vürûdunda, çobanın konuşmasına taaccübünden sonra kurtun şöyle dediği geçmektedir: “Bundan daha şaşılacak olan şey, iki harrenin (siyah taşlık yerin) arasındaki hurmalıklarda hem olmuş olanları hem de olacak olanları size haber veren adamdır.” Yine bu adamın yahudi birisi olduğu ve Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bu olayı haber verdikten sonra müslüman olduğu da geçmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in (s.a.v.) sözü de bu rivayette şu şekildedir:

إِنَّمَا أَمَارَةٌ مِنْ أَمَارَاتِ بَيْنِ يَدَيِ السَّاعَةِ قَدْ أَوْشَكَ الرَّجُلُ أَنْ يَخْرُجَ، ثُمَّ يَرْجِعَ فَيُحَدِّثُهُ نَعْلَاهُ وَسَوْطَهُ بِمَا أَحَدَتْ أَهْلُهُ بَعْدَهُ

“Muhakkak bu kıyametin önündeki alametlerden bir alamettir. Kuşkusuz adamın (evinden) çıkması ve iki ayakkabısıyla kamçısının kendisinden sonra ailesinin yaptıklarını ona anlatıncaya kadar dönmemesi yakındır.”¹⁷

2. Ebû Saîd el-Hudrî Rivayetinin Sened Tenkidi

Rivayetin sened tenkidi Ahmed b. Hanbel, İbn Hibbân ve Tirmizî senedleri üzerinden yapılacaktır. Diğerleri ise takviye amaçlı zikredildiği için onların senedlerinin detaylı tenkidine değinilmeyecektir. Öncelikle

¹⁶ Ebû'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb el-Lahmî eş-Şâmî et-Tâberânî, *Müsnedü's-şâmiyyin*, thk. Hamdî b. Abdilmecid es-Selefi (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1984), 4/140.

¹⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/306; Ebû Yakûb İshak b. İbrahim b. Mühalled b. İbrahim İbn Râhûye el-Hanzalî el-Mervezî, *el-Müsned*, thk. Abdülhafîz b. Abdilhakk el-Belûşî (Medine: Mektebetü'l-İmân, 1412/1991), 1/357; Ebû Muhammed Muhyî's-Sünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ el-Begavî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Zühayr eş-Şâvîş (Dımaşk: el-Mektebû'l-İslâmî, 1403/1983), 15/88.

Ahmed b. Hanbel'in rivayetinin senedinde sahâbî Ebû Saîd el-Hudrî dışında üç ravî yer almaktadır. Bunlardan birincisi Ebû Nadra birçok sahâbîden rivayette bulunmuş tâbiî sika bir ravîdir.¹⁸ Ayrıca Müslim'in ricâlinden biridir.¹⁹ İkincisi olan el-Kâsım b. el-Fadl el-Hüddânî de birçok münekkid âlimin ifadesiyle tebe-i tâbiînden olan sika ve sebt bir ravîdir.²⁰ Ayrıca bu da Müslim'in ricâlindedir.²¹ Üçüncü ravî olan Yezîd b. Hârûn ise tebe-i tâbiînden olup meşhur sika hadis hâfızlarından ve imamlarından biridir.²² Buhârî ve Müslim'in de ricâlindedir.²³ Hâkim (öl. 405/1014) de rivayeti naklettikten sonra, "Müslim'in şartı üzere sahihtir." demiştir.²⁴ Dolayısıyla muâsır münekkidlerden Muhakkik Şuayb el-Arnaût ve Elbânî'nin dile getirdikleri gibi²⁵ Ahmed b. Hanbel rivayetinin sahih olduğunu söylemek mümkündür.

İbn Hibbân rivayetinin senedinde Ahmed b. Hanbel rivayetinden farklı olarak iki ravî bulunmaktadır. Bunlar Ebû Ya'lâ ile Hüdbe b. Hâlid el-Kaysî'dir. Ayrıca el-Kâsım b. el-Fadl el-Hüddânî ile Ebû Nadra arasına el-Cüreyrî diye bir ravî ziyade edilmiştir. Muhakkik Şuayb el-Arnaût'un

¹⁸ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/508; Ebû Ahmed İbn Adıyy el-Cürcânî, *el-Kâmil fi du'afâi'r-Ricâl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 8/93.

¹⁹ İbn Mencüveyh, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, 2/249.

²⁰ İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 7/717; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân et-Temîmî ed-Dârimî el-Büstî, *es-Sikât* (Haydarabâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 7/338; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 23/412.

²¹ İbn Mencüveyh, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, 2/139.

²² Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir İbn Ebî Hâtim et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî, *el-Cerh ve't-ta'dîl* (Beyrut: Dâru lhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1271/1952), 9/295; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdurrahmân b. Yusuf el-Kelbî el-Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fi esmâi'r-ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1400/1980), 32/261; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehabî, *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*, thk. Şuayb el-Arnaût (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985), 9/358.

²³ Buhârî için bk. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. el-Hasan el-Buhârî el-Kelâbâzî, *el-Hidâye ve'l-irşâd fi ma'rifeti ehli's-sika ve's-sedâd*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407), 2/810. Müslim için bk. Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim İbn Mencüveyh, *Ricâlü Sahîhi Müslim*, thk. Abdullah el-Leysî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1407), 2/365.

²⁴ Ebû Abdillâh el-Hâkim Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh en-Neysâbüri, *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*, thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1411/1990), 4/514.

²⁵ Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/84; Ebû Abdurrahmân Muhammed Nâsirüddîn el-Elbânî, *Silsiletü'l-ehâdisi's-sahîha ve şey'un min fikhîhâ ve fevâidihâ* (Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1415-1422/1995-2002), 1/241.

ifadesiyle bu ravî senede sonradan ilave edilmiştir.²⁶ Birincisi, Müsned sahiplerinden ve hâfız hadis imamlarından olup ittifakla sikadır.²⁷ Zehebî'nin naklettiğine göre ikincisi olan Hüdbe b. Hâlid el-Kaysî'yi ise Nesâî'nin dışında herkes tevsîk etmiştir. O ise tad'îf etmiştir.²⁸ Ancak Zehebî, başka bir seferinde Nesâî'nin onu tevsîk ettiğini dile getirmiştir.²⁹ Dolayısıyla İbn Hibbân rivayetinin de sahih olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Muhakkik Şuayb el-Arnaût da rivayetin Müslim'in şartı üzere sahih olduğunu dile getirmiştir.³⁰

Tirmizî rivayetinin senedinde de başta baba-oğul iki farklı ravî yer almaktadır. Birincisi Süfyân b. Vekî'dir. Aslında sika bir ravî olmakla beraber güvenilir olmayan bir evrakçısının kendisine münker rivayetleri telkin ettiği gerekçe gösterilerek zayıf olduğu münekkidler tarafından dile getirilmiştir.³¹ Babası Vekî' b. el-Cerrâh ise sika hadis hâfızlarından biridir.³² Ancak bazı münekkidlerce mezhebî taassup yönüyle eleştirilmiştir.³³ Dolayısıyla Tirmizî rivayetinin, özellikle birinci ravîden ötürü haddi zatında zayıf olmakla beraber diğer rivayetlerin takviyesiyle, sahîh li gayrihi olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür.

3. Ebû Hüreyre Rivayetinin Sened Tenkidi

Ebû Hüreyre rivayetinin sened tenkidi sadece Ahmed b. Hanbel'in kaydettiği sened üzerinden yapılacaktır. Öncelikle senedin başında yer alan Abdürrezzâk³⁴ ile Ma'mer³⁵ hadis imamlarından olup sika ravîlerdendir.

²⁶ İbn Hibbân, *Sahîh*, 14/419.

²⁷ Zehebî, *Siyeru 'alâmi'n-nübelâ*, 11/107.

²⁸ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *Zikru esmâi men tüküllime fihî ve hüve müvessak*, thk. Muhammed Şekûr b. Mahmûd b. el-Hâccî Emrîr el-Meyâdinî (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1406/1986), 185.

²⁹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *el-Müğnî fi'd-du'afâ*, thk. Nûruddin İbr. İdâretü İhyâi't-Türâs, ts.), 2/708.

³⁰ İbn Hibbân, *Sahîh*, 14/419.

³¹ İbn Adıyy, *el-Kâmil fi du'afâi'r-Ricâl*, 4/479; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Hibbân et-Temîmî ed-Dârimî el-Büstî, *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmûd İbrahim Zâyd (Halep: Dâru'l-Va'y, 1396), 1/359.

³² Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî el-Kûfî, *Ma'rifetü's-sikât*, thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî (Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1405/1985), 2/341; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/219.

³³ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1382/1963), 4/335.

³⁴ İbn Adıyy, *el-Kâmil fi du'afâi'r-Ricâl*, 6/539; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 18/57; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz ez-Zehebî, *el-Kâşif fi ma'rifeti men lehû rivâyetin fi'l-kütübi's-sitte*, thk. Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb (Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sefâfeti'l-İslâmiyye, 1413/1992), 1/651.

Üçüncü ravî olan Eş'as b. Abdullah da münekkidlerin ifadesiyle sikadır.³⁶ Dördüncü ravî olan Şehr b. Havşeb ise münekkidler arasında güvenilirliği ihtilafli bir ravîdir. İclî³⁷ ve Ahmed b. Hanbel³⁸ gibi bazıları sika olduğunu söylemekle beraber Şu'be,³⁹ İbn Avn⁴⁰ ve İbn Hibbân⁴¹ gibi diğer bir kısmı ise onun, sonraları bazı olumsuz tutumlarından ötürü terk edildiğini söylemişlerdir. Dolayısıyla rivayetin "Cerh, tadîl üzere mukaddemdir." kuralından⁴² yola çıkılarak bu ravîden ötürü, Vellevî'nin de dediği gibi,⁴³ aslında zayıf olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Ebu Saîd el-Hudrî rivayetinin desteğiyle sonuçta hasen li gayriyi olduğunu ifade etmek doğru olsa gerektir. İbn Râhûye ve Begavî'nin rivayetlerinin senedinde de Şehr b. Havşeb yer aldığı için onların takviyesi söz konusu değildir. Sonuç olarak tüm tarikleri göz önüne alındığında rivayetin sahih olduğu anlaşılmaktadır.

4. Rivayetin Farklı Formatlarıyla Metin Tahlili

Rivayetin, iletişim teknolojisinin gelecekte ulaşacağı bazı seviyelerine işaret edişini analiz etmeden evvel Hz. Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetini gösteren mucizevî yönlerine değinmek yerinde olacaktır. Öncelikle hadisin sebab-i vürûdunda olağanüstü bir durum söz konusudur. Zira kurdun bir insan gibi konuşması ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) risâletini tasdik eder bir şekilde bedevî yahut yahudi kişiye onu haber vermesi şüphesiz o zaman gerçekleşmiş bir mucizedir.

Rivayetin mucizevî yönlerinden diğeri ise geleceğe dönük olandır. Zira bu rivayete göre aşağıda ele alınıp analiz edilecek olan insanların kıyamet kopmadan önce iletişimde ulaşması muhtemel bazı seviyeler, Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından yemin edilerek haber verilmiştir. Yakın tarihteki ve günümüzdeki şekliyle hiçbir iletişim aracının bulunmadığı ve bu yönde en ufak bir bilimsel çalışmanın bulunmadığı bir çağda, on dört asır önce, iletişim teknolojisinin ulaşacağı seviyelere dair bir açıklamayı ancak

³⁵ İclî, *es-Sikât*, 2/290; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 8/257; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 28/307; Zehebî, *el-Kâşif*, 2/282.

³⁶ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 2/274; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/273; Zehebî, *el-Kâşif*, 1/253.

³⁷ İclî, *es-Sikât*, 1/461.

³⁸ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/383.

³⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, 4/383.

⁴⁰ İbn Adiy, *el-Kâmil fi du'afâi'r-Ricâl*, 5/59.

⁴¹ İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn*, 1/361.

⁴² Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali İbn Hacer el-Askalânî, *Nühbetü'l-fiker fi mustalah-i ehli'l-eser*, thk. Isâm es-Sabâbitî – İmâd es-Seyyid (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1418/1997), 4/726.

⁴³ Muhammed b. Ali b. Adem b. Mûsâ el-İsyûbî el-Vellevî, *Şerhu Süneni'n-Nesâ: Zahîratü'l-ukbâ fi şerhi'l-Müctebâ* (Kahire: Dâru'l-Mî'râci'd-Devliyye, 1416/1996-1424/2003), 21/62.

Allah'tan (c.c.) vahiyle haber alabilen bir peygamber yapabilir. Bunu ifade ettikten sonra hadiste zikredilen iletişim teknolojisinin boyutlarının dörde ayrıldığını görmek mümkündür. Bunların herbiri, bir başlık altında ele alınıp tahlil edilecektir. Bunu yaparken klasik hadis şerhlerinin açıklamalarına da olduğu kadarıyla hiç kuşkusuz yer verilecektir. Ancak baştan ifade etmek gerekirse tespit edilebildiği kadarıyla bu şerhlerde yer alan açıklamalar genelde kelime şerhlerinden ibarettir.

4.1. İnsanın Hayvanlarla İletişimi

Hadiste kıyamet kopmadan önce gerçekleşeceği haber verilen birinci iletişim seviyesi, *حَتَّىٰ يُكَلِّمَ السَّبَاعَ الْإِنْسَانَ* yırtıcı hayvanlar insanlarla konuşuncaya kadar... cümlesiyle ifade edilen insanların yırtıcı hayvanlarla bir şekilde konuşup anlaşabilmeleridir. Hadis şârihlerinden Molla Ali el-Kârî (öl. 1014/1605), rivâyetin şerhinde *yırtıcı hayvanlar anlamına gelen سَبَاع* kelimesinin hem arslan gibi yırtıcı vahşi hayvanları hem de doğan gibi yırtıcı kuşları kapsadığını; *الإنس* sözcüğünün de mümin olsun kâfir olsun insan cinsini içerdiğini söylemiştir.⁴⁴ Bunun dışında başka bir açıklamada bulunmamıştır. *حَتَّىٰ يُكَلِّمَ السَّبَاعَ الْإِنْسَانَ* cümlesinin öznesinin öncelikle *sibâ'* kelimesi olduğu akla gelse bile mefûlün fâil üzerine takdimine herhangi bir mâni olmadığı için *ins* kelimesi de özne olabilir. Bu durumda insanlarla yırtıcı hayvanların karşılıklı iletişim kuracakları anlaşılmaktadır. Ayrıca köpekler başta olmak üzere günümüzde bazı hayvanların eğitilmesi ve güvenlik ile kriminal suçların tespiti gibi adli alanlarda istihdam edilmesi⁴⁵ yahut yunuslar gibi bir kısım hayvanların farklı amaçlarla yetiştirilmesi⁴⁶ bu kapsamda değerlendirilebilir.

Kur'ân'ın bazı âyetlerinde de ifade edildiği gibi tarihte hayvanlarla konuşarak iletişim kurmuş olan peygamber Hz. Süleyman'dır. Nitekim Neml sûresinde şöyle buyurulmaktadır: *"Süleyman, Dâvûd'a vâris oldu ve 'Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi ve bize her şeyden verildi. Şüphesiz bu, apaçık bir lütüftür.' dedi."*⁴⁷ Örnek olarak kuşlardan bir tür olan Hüdhdüd kuşuyla Hz.

⁴⁴ Ebü'l-Hasan Nûruddîn el-Molla Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî el-Kârî, *Mirkâtü'l-mefâtiḥ şerhu Mişkâti'l-mesâbih* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 8/3446.

⁴⁵ Örnek olarak bk. Ş. Şebnem Özcan vd., "Köpeklerin Adli Alanlarda Kullanımı ile İlgili Bir Derleme", *Polis Bilimleri Dergisi*, 11/1 (2009), 149-174.

⁴⁶ Örnek olarak bk. Gökhan Aslım vd., "Türkiye'de Yunus Parkları Üzerine Bir Değerlendirme", *MAE Veterinerlik Fakültesi Dergisi*, 5/3 (2020), 124-130.

⁴⁷ en-Neml, 27/16.

Süleyman arasında geçen diyalog yine Neml sûresinde anlatılmaktadır.⁴⁸ Ayrıca öncesinde karınca ile arasında geçen bir diyalog da bu sûrede dile getirilmektedir. Nitekim ilgili âyetlerde şöyle buyurulmaktadır:

“Süleyman için, cinlerden, insanlardan ve kuşlardan meydana gelen ordusu toplandı. Onlar hep birlikte düzenli olarak sevk ediliyorlardı. Nihayet karınca vadisine geldikleri vakit bir karınca, ‘Ey karıncalar! Yuvalarınıza girin, Süleyman ve ordusu farkına varmadan sizi ezmesinler.’ dedi. Süleyman onun bu sözüne tebessüm ile gülerek dedi ki: ‘Beni, bana ve ana-babama verdiğin nimetlere şükretmeye ve razı olacağın salih amelleri işlemeye sevk et ve beni rahmetinle salih kullarının arasına kat!’”⁴⁹

Bu âyetten Hz. Süleyman’ın (a.s.) karıncanın konuşmasını duyup kavradığı anlaşılmaktadır. Sözüden ötürü tebessüm ederek gülmesi bunu göstermektedir. Dolayısıyla aralarında bir şekilde iletişim olduğu düşünülmektedir. Araştırmanın konusu olan hadiste de buna benzer şekilde insanların kıyametten önce yırtıcı hayvanlarla iletişime geçeceği haber verilmektedir. Ancak karınca vb. küçük hayvanlarla da konuşarak iletişim kuracaklarına işaret edilmemiştir. Dolayısıyla bunun yırtıcı hayvanlarla sınırlı olması mümkündür. *Sibâ’* kelimesinin tüm hayvanları değil sadece yırtıcı hayvanları ifade etmesi de buna işaret etmektedir. Zira Hz. Süleyman’ın (a.s.) şöyle bir duası Kur’ân’da dile getirilmiştir: *“Süleyman, ‘Ey Rabbim! Beni başıyla. Bana, benden sonra kimseye layık olmayacak bir mülk (hükümranlık) bahşet! Şüphesiz sen çok bahşedicisin!’ dedi.”⁵⁰* Peygamberlerin duasının kabul olunduğundan yola çıkıldığında insanların hayvanlarla iletişiminin Hz. Süleyman’a (a.s.) verilen imkânlarla ulaşamayacağı düşünülebilir. Ya da hadiste yırtıcı hayvanlar bir örnek olarak zikredilmiştir. Karınca gibi küçük hayvanlarla da gelecekte insanların iletişim kurmaları mümkün olabilir. Bu durumda mezkûr âyetten Hz. Süleyman’ın (a.s.) sahip olduğu imkânların tamamının diğer insanlara verilmeyeceği anlaşılabılır. Bazılarına veya çoğuna sahip olmaları ise mümkün olabilir.

4.2. İnsanın Kamçısının Ucuyla İletişimi

Hadiste kıyametten önce gerçekleşeceği bildirilen iletişim şekillerinden ikincisi, *الرَّجُلُ عَذْبَةُ سَوْطِهِ* cümlesiyle ifade edilen, kişinin kamçısının ucunun kendisiyle konuşarak başkalarıyla iletişim kurmasıdır.

⁴⁸ en-Neml, 27/20-28.

⁴⁹ en-Neml, 27/17-19.

⁵⁰ Sâd, 38/35.

Bu cümlede de hem kişi hem de kamçısının ucu özne olabilir. Dolayısıyla konuşan, kişi olabileceği gibi kamçının ucu da olabilir. Daha önce dile getirildiği gibi rivâyetin farklı formatlarında kamçısının ucu yerine kamçısı veya asası ifadesi yer almaktadır. Her üçünün de ortak noktası elle tutulur olmalarıdır.

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bu sözüyle günümüzde insanların neredeyse tamamına yakınının kullandığı cep telefonlarına yahut askeriye ve güvenlik alanları başta olmak üzere muhtelif mecralarda kullanılan telsizlere işaret ettiğini söylemek mümkündür. Zira kamçı yahut asa cep telefonu ve telsiz gibi elle tutulmaktadır. Kamçının ucu da telefonun veya telsizin bir ucunda yer alan mikrofon sistemine işaret olabilir. Sonuçta o dönemin şartlarına göre bu teşbihin son derece makul olduğunu söylemek yerinde olsa gerektir.

4.3. İnsanın Ayakkabısının Bağcıyla İletişimi

Hadiste bir gün mutlaka gerçekleşeceği Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından haber verilen üçüncü iletişim teknolojisi ise kişinin giydiği ayakkabının bağcığının yahut rivâyetin bazı formatlarına göre ayakkabılarının kendisiyle konuşarak iletişime geçmesidir. Kanaatimizce bu ayağa bağlanan yahut yerleştirilen bir cihaz aracılığıyla gerçekleşecektir. Elektronik takiple kişilerin hapis cezalarını evlerinde geçirmeleri için yapılan ve geliştirilmeye çalışılan elektronik ayak kelepçeleri buna örnek olabilir.⁵¹ Ancak rivâyetin bu cümlesinin günümüzde henüz ortaya çıkmamış, gelecekte geliştirilecek olan başka bir iletişim teknolojisine işaret etmesi de mümkündür.

4.4. İnsanın Baldırıyla İletişimi

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) son olarak ortaya çıkacağını haber verdiği iletişim şekli ise kişinin baldırının kendisiyle konuşarak iletişim içinde olmasıdır. Bu teknoloji henüz gerçekleşmemiş olsa da yakın zamanda ortaya çıkması muhtemeldir. Her türlü yeniliğe gebe olan günümüz teknolojisinde bunların ortaya çıkması yadsınacak bir durum değildir. Ancak hem günümüzde kullanımda olan hem de gelecekte tedavüle girecek olan bu ve benzeri teknolojik gelişmelerin Hz. Peygamber (s.a.v.) tarafından on dört küsur asır önce haber verilmesi son derece dikkat çekicidir. Doğrusu o dönemin şartlarında bu ancak mucizevî bir şekilde ve vahiyle mümkün olabilir.

⁵¹ Bu tür bir uygulamayla ilgili örnek bir çalışma için bk. Ziya Koç, "Elektronik İzleme ile Hapis Cezasının Konutta Çektirilmesi", *Ankara Barosu Dergisi*, 2 (2013), 171-220.

Hem bu iletişim şeklinin hem de diğerlerinin ortaya çıkması imkân dahilindedir. Bazıları tarafından “İnsanın fiziksel ve bilişsel yeteneklerinin artırılması, yaşlanma ve hastalanma gibi arzu edilmeyen veya gereksiz görülen yönlerinin ortadan kaldırılması amacıyla teknoloji ve bilimden faydanılması gerektiğini öne süren uluslararası bir entelektüel ve kültürel harekettir.” şeklinde tanımlanan⁵² ve cennetten kovulan insanın cenneti yeniden inşa uğraşı diye de tavsîf edilen⁵³ transhümanizm gibi düşüncelerin günümüzde var olması da bu tür ileri düzeyde iletişim teknolojilerinin ortaya çıkabileceğine işaret etmektedir.

Rivayette belirtilen iletişim şekillerinden ilk üçünde insanın insanın kendi biyolojik yapısının dışında bir araçla/şeyle iletişim kuracağı görülmektedir. Ancak sonuncusu olan baldırıyla iletişim içinde olması daha da manidar görülmektedir. Zira bu son şekilde insanın kendinden bir parçayla iletişim içinde olacağı dile getirilmektedir. Bunun keyfiyeti düşünülüğünde mezkûr hareketten yola çıkarak bunun insan vücuduna yerleştirilen robotik bir baldır olması hiç de uzak görünmemektedir. Nitekim bu akıma göre makinelerle insanların birleşeceği öngörülmektedir.⁵⁴ Böylece insan 1.0 seviyesinden 2.0 düzeyine çıkarak insanüstü bir varlığa dönüşecektir.⁵⁵ Nanoteknoloji, nörobilim ve robotik sahada yapılan çalışmaların arttığı 21. Yüzyılda dünyanın ve insanın dönüştürülmesiyle ve buna ilaveten sibernetik, dijital ve yapay zeka uygulamalarının çoğalmasıyla insanlığın transhümanik bir sürece girmesi söz konusu olmuştur.⁵⁶ Bu teorinin gelecekte tam anlamıyla pratiğe dönüşüp dönüşmeyeceği gaybî konulardan olduğu için bir kenara konulmakla beraber araştırmanın konusu olan rivâyetteki iletişim teknolojileriyle bağlantılı olması muhtemeldir. Ancak şunu dile getirmek gerekir ki; transhümanizmin son kertede ulaşmayı hedeflediği ölümsüzlüğün⁵⁷ Kur’ân

⁵² Hüseyin Temel, “Transhümanizme Farklı Bir Bakış”, *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (Kasım 2019), 374.

⁵³ Ahmet M. Karauğuz, “Cennetten Kovulan İnsanın Cenneti Yeniden İnşa Uğraşı: Transhümanizm”, *Türk Dili Dergisi*, 69/821 (Mayıs 2020), 52.

⁵⁴ Hüseyin Köksal, “2023 Eğitim Vizyon Belgesi, Tekillik ve Transhümanizm”, *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi*, 6/1 (2019), 145.

⁵⁵ Mahir Fatih Ünal, “Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi”, *Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 2/2 (Bahar 2019), 21-26.

⁵⁶ Ahmet Dağ, “Transhümanist Savaş Teknolojisi ve Etik Sorunlar”, *Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi*, 2/2 (Bahar 2019), 41.

⁵⁷ Aysel Demir, “Ölümsüzlük ve Yapay Zekâ Bağlamında Trans-hümanizm”, *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 9/31 (2018), 95-96.

ve Sünnet'in nassıyla elde edilemeyeceği kesindir.

Sonuç

Hız. Peygamber'den (s.a.v.) Kur'ân'la birlikte insanlara hidayet rehberi olarak aktarılan ve içerik bakımından çokça zengin olan sünnetin hayatın farklı alanlarını kapsadığı söylenebilir. Bu iki kaynakta insanların ibret ve ders çıkarmaları, örnek almaları yahut benzerinden kaçınmaları için geçmişle alakalı birçok haber ve kıssa anlatıldığı gibi tedbirli olmaları, önlem almaları ve hazırlık yapmaları gibi farklı hikmetlere binâen geleceğe dönük haberler de yer almaktadır.

Araştırmada hem sened hem de metin yönünden incelenen rivâyet de bu tür mucizevî haberlerden biridir. Günümüzde internet ve yapay zeka başta olmak üzere geliştirilen çeşitli iletişim teknolojilerinin bazılarına ve muhtemelen yakın gelecekte icat edilecek muhtelif teknolojilere işaret etmesinden ötürü bu rivâyet son derece dikkat çekicidir. Ayrıca rivâyette sizden biri ifadesi yerine, bir adam/kişi diye müslüman ve gayr-i müslim ayırımının yapılmadığı bir sözcüğün yer alması bu tür teknolojik gelişmelerin tüm insanlığın ortak ürünü olduğunu/olacağını göstermektedir. Bununla birlikte rivâyetlerin muhatabının öncelikle Müslümanlar olması Hız. Peygamber'in (s.a.v.) bu tür çalışmalarda onlar için ufuk açıcılığını ve yön vericiliğini de ortaya koymaktadır.

Araştırmada ele alınan rivâyette Hız. Peygamber tarafından dört iletişim teknolojisinin dile getirildiği düşünülmektedir. Bunların birincisinde insanların kendileriyle yeryüzünü paylaştıkları diğer canlılarla bir şekilde iletişime geçecekleri dile getirilmektedir. İkincisinde ve üçüncüsünde birtakım cansız varlıklarla iletişim kuracakları ifade edilmektedir. Sonuncusunda ise gerçek yahut yapay kendi organlarının baldır gibi bazılarıyla iletişim içerisinde olacakları dillendirilmiştir. Bunların tam olarak nasıl gerçekleşeceği yahut bir kısmının günümüzde ortaya çıkıp çıkmadığı ise nasıl anlaşıldıkları ve yorumlandıklarıyla ilintilidir. Çalışmada buna dair bazı yorumlar yapılsa da bunlar hiç şühesiz kesin ve net değildir. Bilakis kişisel kanaatlerden ibarettir. Dolayısıyla başka şekilde yorumlanmaları da kuşkusuz mümkündür.

Son olarak şunu da ilaveten ifade etmek gerekir ki; çalışmada irdelenen bu rivâyet ve benzerleri günümüz Müslüman araştırmacıları için teşvik edici ve yol gösterici olmalıdır. Nitekim İslâm, genel anlamda insanlığın faydasına olan her işin, müslümanın sahip olacağı en büyük erdemlerden biri olduğunu her fırsatta telkîn ve talîm etmektedir. Bu şekilde

- ◆ İletişim Teknolojisinin Ulaşması Muhtemel Bazı Seviyelerine İşaret Eden Bir Hadis ve Analizi

çalışılarak teknolojik üstünlük Müslümanların elinde olduğunda bu gücü olması gerektiği gibi insanlığın hayrına kullanacaklardır. Aksi halde bu güç, şerli insanların eline geçtiğinde ise sadece onların değil tüm insanlığın aleyhine bir durum ortaya çıkacaktır. Günümüzde maalesef vaziyetin bu şekilde olduğu görülmektedir. Buna fırsat vermemeleri gerekenler ise Müslümanların ta kendileridir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. 6 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Âli Subhân, Ebû Abdillâh Faysal b. Hayyân. *Mesâil fi'l-fiten*. Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1. Basım, 1426/2005.
- Aslım, Gökhan vd. "Türkiye'de Yunus Parkları Üzerine Bir Değerlendirme". *MAE Veterinerlik Fakültesi Dergisi* 5/3 (2020), 124-130.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyî's-Sünne el-Hüseyn b. Mes'ûd b. Muhammed b. el-Ferrâ. *Şerhu's-Sünne*. thk. Şuayb el-Arnaût – Muhammed Züheyr eş-Şâvîş. 15 Cilt. Dımaşk: el-Mektebü'l-İslâmî, 2. Basım, 1403/1983.
- Berzencî, Muhammed b. Resûl el-Hüseynî. *el-İşâ'a li eşrâtı's-sâa*. thk. Muhammed Zekerriyya el-Kândehevî. Cidde: Dâru'l-Minhâc, 3. Basım, 1426/2005.
- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Horâsânî. *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetü ahvâli ashâbi's-şerî'a*. 7 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1405.
- Çelebi, İlyas. "Fiten ve Melâhim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/149-153. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Dağ, Ahmet. "Transhümanist Savaş Teknolojisi ve Etik Sorunlar". *Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi* 2/2 (Bahar 2019), 40-55.
- Demir, Aysel. "Ölümsüzlük ve Yapay Zekâ Bağlamında Trans-hümanizm". *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi* 9/31 (2018), 95-104.
- Elbânî, Ebû Abdirrahmân Muhammed Nâsiruddîn. *Silsiletü'l-Ehâdîsi's-Sahîha ve Şey'un Min Fıkhîhâ Ve Fevâidihâ*. 6 Cilt. Riyad: Mektebetü'l-Maârif, 1. Basım, 1415-1422/1995-2002.
- Gufeylî, Abdullah b. Süleymân. *Eşrâtı's-sâa*. Suud: Vizâretü's-Şu'ûni'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1422.
- Hâdî, Isâm Mûsâ. *Sahîhu eşrâtı's-sâa*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1424/2003.
- Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. Hamdeveyh en-Neysâbûrî. *el-Müstedrek ale's-sahîhayn*. thk. Mustafa Abdülkâdir Atâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1411/1990.

- Heysemî, Nûruddîn Ali b. Ebî Bekir b. Süleyman. *Keşfü'l-Estâr an Zevâidi'l-Bezzâr*. thk. Habîbürrahmân el-Azamî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1399/1979.
- İbn Adıyy, Ebû Ahmed İbn Adıyy el-Cürcânî. *el-Kâmil fî du'afâi'r-Ricâl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd – Ali Muhammed Muavvaz. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1. Basım, 1418/1997.
- İbn Bişrân, Ebû'l-Kâsım Abdülmelik b. Muhammed b. Abdillâh el-Bağdâdî. *Emâlî İbn Bişrân*. thk. Ahmed b. Süleyman. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1. Basım, 1420/1999.
- İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs b. el-Münzir et-Temîmî el-Hanzalî er-Râzî. *el-Cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1271/1952.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekir Abdullâh b. Muhammed el-Absî. *el-Musannef*. thk. Kemâl Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1. Basım, 1409.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fadl Ahmed b. Ali el-Askalânî. *Nühbetü'l-fiker fî mustalah-i ehli'l-eser*. thk. İsmâ es-Sabâbitî – İmâd es-Seyyid. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 5. Basım, 1418/1997.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî ed-Dârimî el-Büstî. *el-Mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-du'afâ ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmûd İbrahim Zâyid. 3 Cilt. Halep: Dâru'l-Va'y, 1. Basım, 1396.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî ed-Dârimî el-Büstî. *es-Sikât*. 9 Cilt. Haydarabâd: Dâiretü'l-Ma'ârifî'l-Osmâniyye, 1. Basım, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed et-Temîmî ed-Dârimî el-Büstî. *Sahîh*. thk. Şuayb el-Arnaût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1408/1988.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî. *en-Nihâye fi'l-fiten ve'l-melâhim*. thk. Muhammed Ahmed Abdülazîz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cil, 1408/1988.
- İbn Mencüveyh, Ebû Bekir Ahmed b. Ali b. Muhammed b. İbrahim. *Ricâlü Sahîhi Müslim*. thk. Abdullâh el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1407.

- İbn Râhûye, Ebû Yakûb İshak b. İbrahim b. Mühalled b. İbrahim el-Hanzalî el-Mervezî. *el-Müsned*. thk. Abdülgafûr b. Abdilhakk el-Belûşî. 5 Cilt. Medine: Mektebetü'l-Îmân, 1. Basım, 1412/1991.
- İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-Kûfî. *Ma'rifetü's-sikât*. thk. Abdülalîm Abdülazîm el-Bestevî. 2 Cilt. Medine: Mektebetü'd-Dâr, 1. Basım, 1405/1985.
- İsbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Muhammed Revvâs Kal'acî – Abdülber Abbâs. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2. Basım, 1406/1986.
- İsbehânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh. *Hilyetü'l-evliyâ ve tabakâtü'l-esfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1409.
- İsbehânî, Ebû'l-Kâsım Kıvâmü's-Sünne İsmail b. Muhammed. *Delâilü'n-nübüvve*. thk. Muhammed el-Haddâd. Riyad: Dâru Taybe, 1. Basım, 1409.
- Karauğuz, Ahmet M. "Cennetten Kovulan İnsanın Cenneti Yeniden İnşa Uğraşı: Transhümanizm". *Türk Dili Dergisi* 69/821 (Mayıs 2020), 52-59.
- Kârî, Ebû'l-Hasan Nûruddîn el-Molla Ali b. Sultân Muhammed el-Herevî. *Mirkâtü'l-mefâtih şerhu Mişkâtü'l-mesâbih*. 9 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fıkr, 1. Basım, 1422/2002.
- Kelâbâzî, Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Hüseyn b. el-Hasan el-Buhârî. *El-Hidâye ve'l-İrşâd fî ma'Rifeti Ehli's-Sika ve's-Sedâd*. thk. Abdullâh el-Leysî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1407.
- Kessî, Ebû Muhammed Abdülhamîd b. Humeyd b. Nasr. *el-Müntehab min Müsnedi Abd b. Humeyd*. thk. Subhî el-Bedrî es-Sâmürrâî – Mahmûd Muhammed Halîl es-Sa'îdî. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1. Basım, 1408/1988.
- Koç, Ziya. "Elektronik İzleme ile Hapis Cezasının Konutta Çektirilmesi". *Ankara Barosu Dergisi* 2 (2013), 171-220.
- Köksal, Hüseyin. "2023 Eğitim Vizyon Belgesi, Tekillik ve Transhümanizm". *Eğitim ve Toplum Araştırmaları Dergisi* 6/1 (2019), 145-157.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâli*. çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım, 2009.

- Kurtubî, Ebû Mervân Abdülmelik b. Habîb b. Habîb es-Sülemî. *Eşrâtu's-Sâa ve Zehâbü'l-Ahyâr ve Bekâü'l-Eşrâr*. thk. Abdullah Abdülmümin el-Gumârî el-Hasenî. Mısır: Dâru Edvâi's-Selef, 1. Basım, 2005.
- Mervezî, Ebû Abdillâh Nuaym b. Hammâd. *el-Fiten*. thk. Semîr Emîn ez-Züheyrî. 2. Cilt. Kahire: Mektebetü't-Tevhîd, 1. Basım, 1412.
- Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yusuf b. Abdirrahmân b. Yusuf el-Kelbî. *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 35 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1400/1980.
- Özcan, Ş. Şebnem vd. "Köpeklerin Adli Alanlarda Kullanımı ile İlgili Bir Derleme". *Polis Bilimleri Dergisi* 11/1 (2009), 149-174.
- Tâberânî, Ebü'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmî eş-Şâmî. *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn*. thk. Hamdî b. Abdilmeccîd es-Selefî. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1405/1984.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Abdilmelik b. Seleme el-Ezdî. *Şerhu Müşkilî'l-Âsâr*. thk. Şuayb el-Arnaût. 16 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1. Basım, 1415/1994.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevrâ. *Sünenü't-Tirmizî*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1413/1992.
- Temel, Hüseyin. "Transhümanizme Farklı Bir Bakış". *İnsan ve Sosyal Bilimler Dergisi* 2 (Kasım 2019), 372-380.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Musa b. Hammâd el-Mekkî. *ed-Du'afâü'l-kebîr*. thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Ünal, Mahir Fatih. "Dijitalleşmenin Transhümanizme Etkisi". *Uluslararası Bilişim, Teknoloji ve Felsefe Dergisi* 2/2 (Bahar 2019), 18-39.
- Velîd, Mahmûd Receb Hammâdî. *Keşfü'l-Minen fî Alâmâtî's-Sâa ve'l-Melâhim ve'l-Fiten*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1. Basım, 1423/2002.
- Vellvî, Muhammed b. Ali b. Adem b. Mûsâ el-İsyûbî. *Şerhu Süneni'n-Nesâî: Zahîratü'l-ukbâ fî şerhi'l-Müctebâ*. 42 Cilt. Kahire: Dâru'l-Mi'râci'd-Devliyye, 1. Basım, 1416/1996-1424/2003.
- Yavuz, Yusuf Şevki. "Eşrât-ı Sâat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 25/522-525. İstanbul: TDV Yayınları, 2002.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *el-Kâşif fî Ma'rifeti men Lehû Rivâyetün fî'l-Kütübi's-Sitte*. thk.

- Muhammed Avvâme – Ahmed Muhammed Nemir el-Hatîb. 2 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kible li's-Sefâfeti'l-İslâmiyye, 1. Basım, 1413/1992.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *el-Müğnî fi'd-du'afâ*. thk. Nûruddin İtr. 2 Cilt. Katar: İdâretü İhyâi't-Türâs, ts.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *Mîzânü'l-i'tidâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'ârif, 1. Basım, 1382/1963.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *Siyeru 'lâmi'n-Nübelâ*. thk. Şuayb el-Arnaût. 25 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 3. Basım, 1405/1985.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymâz. *Zikru Esmâi men Tüküllime fihî ve Hüve Müvessak*. thk. Muhammed Şekûr b. Mahmûd b. el-Hâccî Emrîr el-Meyâdinî. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1. Basım, 1406/1986.